

LEVÉL EMBER JUDITHOZ¹

Kedves Judit!

Úgy döntöttem, hogy a 80. születésnapodra levelet írok Neked, mert a telefon nem működik, a skype-címed nem tudom. De nem a születésnapodon írom a levelet, mert tudom, hogy ezt nem szeretted. Hosszú évek teltek el 1976, a megismerkedésünk éve után, míg megtudtam és akkor megértettem, hogy miért nem szereted a születésnapodat. 1935. május 16.-án születél és kilenc évig boldog békességben és védettségben éltél, mert nem értetted, nem is figyeltél azokra a jelekre, amik előre jelezték az 1944. május 16.-i eseményeket. Akkor, 1944-ben, a születésnapján, egy szekéren édesanyáddal, Mari nővéreddel Kunhegyesre vittek, édesapádról akkor már semmit nem tudatok, és soha többé nem volt teljes a családotok. Kunhegyesről már nem szekérenyit otthoni holmival, hanem csak amit magatokra tudatok venni, illetve ami a hátizsákotokba elfért, vittek tovább Szolnokra, majd Strasshofba. Nem az önéletrajzod akarom ismertetni, hisz azt Te nálam sokkal jobban tudod, hanem egy álom és borzalom idő- és térbeli határait kijelölni. Azt a vonalat, ahonnan magadra maradtál naivan, tisztán és őszintén, gyermeki nyitottsággal és vágyakkal egy olyan helyzetben, ahol egészen más stratégiát és taktikát kívánt az élet. Most szinte hangosan nevezsz – amit a Téged ismerők ritkán élhettek meg – ezen a leegyszerűsítő, okoskodó magyaráz(kodáson)aton. De nem tudom másként érzékelteni, hogy a naiv gyermekkorod befejező szakasza milyen feldolgozhatatlan traumákkal teli, bár kirekesztésből, peremlétből és az ezekkel járó traumákból később sem kevés jutott Neked. Hisz mindabban részed volt, ami egy 1935 és 2007

1 Elhangzott az ELTE BTK-n az „Ember Judit 80” című, vetítéssel összekötött kerekasztal-beszélgetésen, 2015. május 20.-án, melyet az ELTE BTK Művészelméleti és Médiakutatási Intézet szervezett.

Ember Judit 1935. május 16.-án született. Az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet 2015. május 20.-án „Ember Judit 80” címmel egész napos konferenciát rendezett. Két filmjét (*Pócspetri* 1983, *Újmagyar siralom* 1989) a kerekasztal beszélgetés előtt levetítettek az érdeklődőknek. A kerekasztal moderátora Varga Balázs (ELTE BTK MEMKI) volt, résztvevői: Győri Zsolt (DE Brit Kultúra Tanszék), Takács Ádám (ELTE BTK Atelier Európai Társadalomtudományi és Histográfiai Tanszék). Felkért hozzászólók: Helmezy László, Lugossy István, Mátis Lilla, Mertz Lóránd és Szilágyi Erzsébet.

között élő nőnek kijuthatott (a holokauszt után a helykeresés, a kirúgás a Lenin Intézetből, az 1956 forradalom eseményeiben való részvétel, az utána következő korszak megtiltó és betiltó történései, szőnyeg alá söprései). Ez a kerek évszám, a 80 év, arra terel engem, hogy elgondolkodjak azon, mitől tiltottak be Téged következetesen, mitől érezzük azt, újból és újból megnézve alkotásaidat, hogy elképesztően aktuális vagy. Nem akarok elkanyarodni attól, hogy a saját és a filmjeid élet-eseményei hogyan szövődnek egybe, de elsőként ars poeticádból két dolgot emelnék ki.

1 A Flaubert által használt definíciót, „a Bovaryné én vagyok” vallomást, amit Te is vallottál a filmjeiddel kapcsolatban.

2 A munkáidat műfajilag alanyi dokumentumfilmeknek tartottad.

Mindkét kijelentésed pontosan jelzi, hogy a dokumentumfilm-műfaj megújítói közé tartoztal, tartozol. Az addigi gyakorlattal és elvárásokkal szemben, a választott témáidat nem eltávolítottad magadtól, hanem minél inkább magadhoz közelítettted, belsővé tetted, a téged ért öröme, vagy bánatra, megaláztatásra, vagy kibíráhatatlanra ismertél rá az általad feldolgozott történetekben. Ha az új hullámos filmek és kedvenc filmrendező, Federico Fellini műfaji és szemléletbeli újdonságait veszem, és a film-narratíva paradigmaváltására gondolok, akkor a Te alkotásaid szerzői dokumentumfilmek (dokumentum-játékfilmek). Valószínű, hogy ezzel a szubjektívvé tett történetmeséléssel, a „megaláztattak és a kitaláltak” igazságait kikutató és megjelenítő szemlélettel sikerült a leginkább szembekerülnöd a hatalom képviselőivel, akik annyit megértettek a filmjeidből, hogy nem az általuk még felfogható, még érthető, vagy az általuk még megengedhető tartományok jelennek meg a hosszan elmondott történeteidben. Mátis Lillának 1992-ben erről ezt mondtad: „Amikor lementünk Pócspetribe, kiderült, hogy az ávosok úgy verték a pócspetri parasztasszonyokat, ahogy az anyámat verték a „pénzverdében”. Ugyanazzal a módszerrel. Kezeket a falhoz, lábakat föl, és a talpat. Talpaltak. Én együtt sírtam az asszonyokkal. Ők lehet, hogy nem tudták, hogy én miért sírok, de én tudtam, hogy ők miért sírnak. Mindegy, hogy valakit azért ütnek, mert zsidó, vagy azért mert katolikus. Hát hogy volna különbség? Hát lehet embert ütni? Gyereket, férfiakat ütni? Lehet kitalálni, hogy azért kell csinálni, mert ettől változik a világ? Hazugságtól?”

(Szilágyi – Zalán 2003:216). Pócspetri egyébként többszörösen tiltott téma volt még az 1980-as években is. Még nem lehetett az ÁVH durva és kegyetlen beavatkozásairól szólni, ha azt Kádár János vezette, vagy a Rajk per előtti koncepciók perről, a kitalált tettesről, akit ártatlanul halálra ítélték és kivégeztek. Szinte egy ország a Te filmből tudta meg, hogy Pócspetri ártatlan, a per koncepció volt, a kivégzett, gyilkosnak mondott ún. főbűnös ott sem volt a gyilkosság helyszínén – és azóta tudjuk ugyancsak Tőled, hogy egy ÁVO-s volt a rendőrgyilkos. És minderről sem a legitim tudomány, sem a hatalom nem beszélt. Sem azok, akik tudták, hogy mi történt ott, mert képviselői tudták, hogy tiltott a téma. Érthetően azok sem, akik nem tudták mi történt ott.

A filmjeidben mindig jelen voltál, vagy kérdezőként, vagy a különböző jelenetekben. Már ez is eltért a korábbiaktól, hogy egy dokumentumfilmben az alkotó konkrétan is jelen volt, a hőseivel együtt nem a kamera másik oldalán, hanem magában a jelenetben, a filmvászonon is látható volt. A filmjeid nemcsak egy történetről, hanem a hőseid és a Te kapcsolatáról is szólnak. Mintha egy beszélgetés közepén kapcsolódnánk be a történetbe, mert szinte mindig utalás történik a korábbi megbeszélésekre, megállapodásokra. Ott előttünk derül ki, Te és a hős hogyan találhatok egymásra. A forgatás és a vászonon való megjelenítés egy kommunikációs folyamat középső állomása. A kamera előtt ebből a kommunikációs szakaszból az látszik, ahogy a már elmondott, az újra elismételt történetet hogyan elemzitek most, közösen. Az alkotásnak így különböző szintjei (a valóság, a valóság feltárása, a saját megélt élményeid, a közösen megfogalmazott igazságok, a titkok igazsággá fogalmazása) adnak új dokumentumfilm-mesélési szerkezetet. A Tarr Bélának, egy 1978-ban adott interjújában erről a következőket mondtad: „S ha rájöttünk valamely jelenségnek a dramaturgiai lényegére, azokra a struktúrákra, szerkezetekre, amelyekből összevődik, s azt rá tudjuk varázsolni a vászonra, akkor ezzel újfajta művészi struktúrát teremtettünk” (Szilágyi – Zalán 2003:186).

A szerzői dokumentumfilmjeid nemcsak a saját, konkrét élet-eseményeidhez köthetők, hanem olyan megfogalmazhatatlan, de létező élet-irányító, alkotás-meghatározó mélylélektani, a jéghegy csúcsa alatti, ki nem mondott siralmakhoz is, mint a magányos, de függetlenségre törekvő női sorsok (a Nóra filmek: *Tantörténet*, *Fagyöngyök*, vagy a *Pipás Pista és társai*), vagy az apa-keresést (is) tartalmazó

Nagy Imre-síratók (*Menedékjog*, *Új magyar siralom*, *Snagovi gyerekek*, *Misszió*, *Hangoskönyv: Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*).

Mintha valamennyi filmedben rejtetten vagy nyíltan, de a korszak történései miatt, a közös kedvenc, József Attila „nagyon fáj” állapota lenne jelen: bár a Te „nagyon fáj” állapotaid másként és más területeken alakultak ki, mások és másként sebeztek meg Téged is, és tegyük hozzá mindannyiunkat. Judit most, 2015-ben is értjük a „nagyon fáj” állapotban is megjelenő humorod. A filmjeid címeinek néha biblikus, néha valósággyökerű jelentéseit. Sőt arra is érzékenyen reagálunk, hogy ezek emberi történetek, de közöttük több a női főhős, mint más rendezők alkotásaiban. A női magány és perifériás lét ezer színét fested a vászonra.

A 80. születésnapodon Judit örömmel köszöntelek, és örömmel közlöm Veled, hogy nemcsak a lányod, a rokonaid, a Téged ismerők, a Hozzád közel állók számára vagy ismert, hanem a fiatalabbak számára is. Ez különösen fontos lehet egy olyan alkotónak, mint Te, aki már főiskolás korában azt mondta, hogy a XXX. századnak készíti filmjeit.

Budapest, 2015. május 18.

Hurrá a 80. születésnapodon!

Barátsággal: Szilágyi Zsóka

Felhasznált irodalom

Lugossy István 2006 életútinterjúja Ember Judittal (szerk.: Szilágyi Erzsébet, Tibori Tímea 2015), Kézirat.

Szilágyi Erzsébet (válogatta) – Zalán Vince (szerkesztette) 2003 *Az Ember-lépték. Ember Judit portréja*. Osiris – KJF, Budapest.

Az utalt Nagy Imre-forrásmű:

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerk. Vida István. Szerk. Szántó László – Vida István. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006. 447 oldal; valamint: *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok*. Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna – Sipos Levente. Napvilág Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006. 463 oldal.